

ДО ПИТАННЯ ПРО «СИСТЕМНИЙ» ХАРАКТЕР ПРАВА¹

М. АНТОНОВ
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії
та історії права і держави
(Національний дослідницький університет
«Вища школа економіки»,
Санкт-Петербург, Росія)*

Питання про системність права є одним з яскравих прикладів того, як раціональний ідеал знаходить наукову легітимність і стає одним із постулатів юридичної науки. Ми розуміємо тезу про системність права (тобто твердження про те, що право являє собою єдине ціле) саме як ірраціональний ідеал, який впливає з установок класичної (як це не парадоксально!) раціональності, в перспективі якої право розглядалося як розумна настанова, звернена до розумних істот. Одним із ракурсів такої раціональності була вимога того, щоб сукупність «розумних настанов», яку ми називаємо правом, була впорядкованою на основі розумних же принципів. Цю ідею було втілено у вимогах філософів часів Просвітництва створити уніфіковане право, єдність вимог якого являла б (розумне право на протизагаду середньовічному правовому плюралізму) торжество розуму. Ця ідея набула несподіваного розвитку в гегельянстві: дотримуючись принципу «все розумне дійсне», деякі послідовники Г. В. Ф. Гегеля, серед яких Ф. К. фон Савіньї, К. Безелер та інші ідеологи історизму, стали вважати право системою, тобто розглядати як один із проявів народного духу, що сам обирає форми своєї раціоналізації в позитивних правопорядках. Ця раціоналізація не може не бути впорядкованою, єдиною, системною, адже вона відображає єдність засадничого народного духу.

Ця ідея згодом знайшла благодатний ґрунт у марксистсько-ленінській теорії права (хоча й не у самих класиків, які власне щодо права не виявляли особливої зацікавленості), що виходила з відомої діалектики базису й надбудови та з розуміння свідомості як відбиття соціальної дійсності. Концептуальні схеми правників, зокрема, відображають діалектику руху виробничих сил і відносин, а ці останні, безсумнівно, являли собою єдність (у ракурсі діалектики єдності та боротьби протилежностей). Так, за допомогою нехитромудрої інтелектуальної контрабанди деонтична вимога систематизації права переросла в онтологічну констатацію системності права. У тому, що ця констатація є одним із постулатів теорії права на пострадянському просторі, можна переконатися на прикладі більшості підручників з цієї дисципліни, не кажучи вже про наукову літературу,

¹ Переклад з російської В. Смородинського.

де відсилання до «системності» права має характер чи не самоочевидної істини. Проте твердження про «системний характер» права не має жодних емпіричних доказів. Радше навпаки: право постає як набір норм, принципів, інтерпретацій тощо, які спочатку не є впорядкованими, але стають (завжди лише відносно) такими завдяки зусиллям представників правової науки і практики. Ці зусилля, що називаються систематизацією (в широкому сенсі), були б позбавлені сенсу, якби право являло собою онтологічну єдність. У цьому ракурсі віра в «системність права» є цікавим прикладом синтезу раціональності та ірраціональності у праві, того, як раціональну за своєю первісною природою вимогу було перетворено на ірраціональну настанову.

У низці попередніх публікацій нами були висловлені критичні аргументи проти використання метафори «системність» у правознавстві [1–3]. Така критика викликала негативну реакцію з боку деяких теоретиків як у дискусіях, так і в публікаціях¹. Не звертаючись тут до детального аналізу цієї критики, ми б хотіли уточнити деякі моменти, недомовленість або нечітке формулювання яких дали підстави для зазначених критичних аргументів. При цьому ми не будемо повторювати вже наведені раніше аргументи, так само як і заново звертатися до опису тих «системних» побудов вітчизняних і зарубіжних правознавців, які були об'єктом критики.

Почнемо, власне, з об'єкта спору, а саме із системності. У методологічному плані під системністю у правознавстві можна розуміти тенденцію, яка виявляється в юридичному мисленні й правовому дискурсі, описувати право як єдину онтологічну сутність, приписувати праву як явищу цілісний характер. Інакше кажучи, прагнення розпочати аналіз права з постулювання первісної *онтологічної* єдності права як предмета пізнання. Це прагнення в історії філософії права виражалося в різних формах, які так чи інакше виходили з есенціалістської настанови «редувати комплексність» права до одного з елементів, що право складають. Будь це платонівська ідея блага, аристотелівський месотес, гегелівський абсолютний дух або воля суверена у Дж. Остіна. Якщо в онтологічній основі права лежить одна з таких засад (або якась інша засада), то й усі конкретні прояви права ми можемо розглядати як єдність у множині — такою є стратегія есенціалізму, на якій, на нашу думку, кінець кінцем і базується ідея «системності права», що нами критикується. З цього погляду треба уточнити, що висловлена критика не поширювалася на інші аспекти цілісності права — зокрема, на єдність процесу пізнання (права) і законів такого пізнання, на тезу (закон) про

¹ Див., зокрема, міркування про емерджентність права у професора А. Полякова [4, с. 6–7]. Ці міркування ґрунтуються на змішуванні двох правових реалій: позитивного права як владно встановлених норм і права у «широкому сенсі» як форми соціального контролю (виходячи з Г. Гурвича, назвемо це право соціальним). Хоча ці реалії й позначаються одним терміном «право», вони мають різний обсяг. Тому висловлювання щодо однієї з цих реалій не завжди можуть бути екстрапольовані на іншу. Це вірно як до висловлювань про позитивне право щодо права соціального (оскільки це останнє містить елементи, не включені в позитивне право), так і у зворотний бік: позитивне право може містити так звані «мертві» чи несправедливі (якщо згадати міркування Г. Радбруха про «законне безправ'я») норми, які частиною соціального права можуть не визнаватися. Право як соціальний регулятор може виникати спонтанно, стихійно, емерджентно — на це було переконливо вказано О. Ерліхом, Г. Гурвичем, М. Тимашевим та іншими класиками соціології права, але разом з тим емерджентність позитивного права (ідея, що критикувалася нами в статті, на яку посилається професор А. Поляков) є *contradictio in adjecto*, оскільки позитивне право зазвичай визначається як сукупність правил, установлених згідно з певним порядком.

необхідний зв'язок явищ і факт уплетення права у цей загальний взаємозв'язок. До цього питання ми повернемося пізніше.

Спробуємо відмовитися від есенціалізму й після цього задатися питанням: що ж зможе тоді обґрунтувати єдність, цілісність, «системність» права¹, якщо множинність проявів права — ідей, фактів, цінностей, емоцій, відносин тощо — не групується навколо якоїсь основної онтологічної засади? Відповідь нам здається очевидною — у такому разі просто необхідно відмовитися від постулату онтологічної єдності права й визнати, що право як єдиний предмет пізнання постає перед нами лише *a posteriori*, після того, як ця єдність створюється, конструюється актом мислення². Приблизно цю саме роль виконують концепція основної норми в чистому вченні про право Г. Кельзена або концепція правила визнання у Г. Л. А. Харта. Схожі висновки можуть впливати з логіки антропологічного, комунікативного, синергійного та інших «посткласичних» підходів до права: єдність права не є споконвічним природним чи соціальним фактом, а конструюється у процесі міжособистісної (також і міжгрупової) взаємодії стосовно заданих соціокультурних умов, шляхом «соціального конструювання реальності» [8].

Отже, одна з перспектив спору про системність у праві — це питання про первісну (онтологічну) або похідну (епістемологічну) єдність права. У цьому плані ми б хотіли уточнити свою позицію: щодо критики постулату системності ми не погоджуємося з першим аспектом — з есенціалістською ідеєю про онтологічну єдність права (як соціального явища, психологічного переживання, цінності, волі суверена тощо, або як синкретичної «інтеграції» цих аспектів [9]). Відповідно до такого есенціалізму той чи інший підхід до сутності права, до розуміння «сутності процесу й результату цілеспрямованої розумової діяльності людини, що включає в себе пізнання права, його сприйняття (оцінку) та ставлення до нього як до цілісного соціального явища» [10, с. 217], є вихідним пунктом пізнання права. Разом з тим ми далекі від того, щоб заперечувати загальнофілософський принцип єдності пізнання, який вимагає конструювання єдиного предмета пізнання, за рахунок чого забезпечуються єдність і послідовність міркувань про цей предмет. Інакше кажучи, можна мислити право як єдиний предмет, не розділяючи при цьому постулат про онтологічну єдність права, про його так звану «системність».

Відомо, що однією з характерних рис античної філософії було натуралістичне прагнення бачити суспільство й природу як єдине ціле, підпорядковане однаковим законам. Цією єдністю видатні голови античного світу, від Платона й Арістотеля до Цицерона й Августина, обґрунтовували ідею природного права, виведену, зрештою, з онтологічної єдності універсуму й, отже, зі збігу законів природних і законів соціальних (серед яких і правові норми). Щось таке, на наш погляд, витворюють й апологети «системності у праві», коли стверджують (із різним ступенем послідовності та переконливості, в різних формулюваннях, але все ж приблизно в тому самому дусі), що онтологічну єдність права обумовлено онтологічною єдністю суспільства (єдністю соціаль-

¹ Щодо цілей наших міркувань тут, ми не будемо термінологічно розрізняти ці аспекти. Хоча стосовно інших питань (наприклад, в аспектах слововживання) відмінність цих аспектів виявляється досить корисною щодо розвінчання тези про системність права [5, с. 30].

² Це, як уявляється, зовсім не конфліктує з основними тезами посткласичного розуміння права (див., напр.: [6; 7]).

ної взаємодії, комунікації тощо). Якщо ця теза є правильною, то з того, що ми сприймаємо навколишній світ (щодо античної юснатуралістичної логіки) або соціальну дійсність (щодо міркувань про соціокультурні підстави єдності права) як єдине ціле, виходить логічна необхідність вважати й право (як складову природної або соціокультурної дійсності) первісно онтологічно цілісним, тобто системним, утворенням.

Однак ця логіка не є безперечною. Ми не будемо звертатися до суто епістемологічних питань про те, за рахунок чого утворено єдність навколишнього світу, — чи дається вона спочатку або ж створюється актом людського мислення: після того, як це питання було поставлено І. Кантом у його «Критиках», філософи пролили чимало чорнила (й продовжують це робити) у дебатах із цього приводу. Ми сподіваємося, що філософськи освічений читач у курсі сучасного стану цих дебатів і може стати в них на ту чи іншу позицію. Вибір позиції в цьому аспекті не є таким важливим для наших міркувань тут (хоча, зрозуміло, конструктивістський підхід первісно руйнує постулат системності права, що розуміється як постулат онтологічної єдності права). Нас більше цікавить логічна зв'язка між постулатом єдності світу (необхідного зв'язку) й постулатом системності права.

Якщо ми приймаємо філософську аксіому «Все міститься у всьому» (що іноді зветься «законом» необхідного зв'язку), згідно з якою всі речі й процеси у дійсності, що нас оточує, необхідно пов'язані між собою, то чи можна таку аксіому (закон) використовувати для аргументації тези про системність права? Видається, що логічних і філософських підстав для цього немає. З аксіоми необхідного зв'язку ми можемо хіба що вивести деякі тези: про те, що правові явища й процеси пов'язані з усіма іншими процесами та явищами, що відбуваються в навколишньому світі; про те, що юридичні норми — їх зміст, застосування, значення тощо — обумовлені рівнем розвитку суспільства, його економіки, соціальної структури і т. ін.; про те, що юридична ментальність залежить від правової культури, а та, у свою чергу, — від загальної культури суспільства; про те, що, зрештою, з'їдений суддею сніданок може вплинути на його рішення, а класова приналежність парламентарів, можливо, детермінує зміст прийнятих ними законів тощо. Утім усе це все ж дещо інше, ніж доказ того, що всі явища й процеси, які ми називаємо правовими (спираючись при цьому на різні теоретичні конструкції, що незмінно виявляють свій суб'єктивізм), необхідно взаємопов'язані між собою й відмежовують себе (віддиференціюють, якщо скористатися термінологією Н. Лумана) від інших соціальних явищ. Емпірична верифікація цієї тези (про системність права як його віддиференціації) видається неможливою, з одного боку, через суб'єктивізм критеріїв відмежування права і не-права (цей суб'єктивізм виявляється навіть у контексті луманівських міркувань про самодиференціацію права у соціальному середовищі, оскільки цим міркуванням німецький мислитель засновує власне розуміння того, що для нього є право), а з другого боку, внаслідок неминучої присутності у праві вольової основи (навіть у звичайному праві, не кажучи вже про право законодавче або прецедентне), яка ставить під питання об'єктивацію «правової системи» як цілісності — якщо воля окремого суб'єкта може змінити зв'язок правових явищ між собою, то, виходить, вони не перебувають у «необхідному зв'язку» [11]. Інше питання, наскільки тут можна ставати на позиції філософського детермінізму й стверджувати, що воля людей обумовлена структурою економічного

виробництва (діалектикою виробничих сил і відносин...) або якоюсь іншою об'єктивною засадою.

Щодо цього, не погоджуючись з об'єктивізмом і детермінізмом у соціальних науках, ми визнали можливим запропонувати обмежити використання «системних» понять (що незмінно виявляють свої натуралістичні та об'єктивістські підвалини) в галузі правознавства. Причому мова йде про доктринальне правознавство: царини понять і схем, що описують позитивне право. Зрозуміло, у власне філософсько-правовому плані було б абсолютно безглуздо обмежувати прихильника луманівської соціології у використанні «системної» термінології при міркуваннях про взаємозв'язок права і суспільства. Така термінологія може бути немарною для марксистських філософів права, що доводиться живучістю системних алегорій у радянській та пострадянській юриспруденції, для гегельянців, прихильників соціологічного функціоналізму або соціальної антропології в галузі філософії права, тощо. Інакше кажучи, «системні» поняття можуть і навіть у деяких випадках повинні застосовуватись у філософсько-правових, соціолого-правових, порівняльно-правових міркуваннях і конструкціях у межах певних «мовних ігор», на що слушно вказує А. Поляков.

Наша теза полягала в непридатності цих понять для юридичної догматики, де, як ми спробували показати, «системні» поняття й схеми, як це не парадоксально, руйнують цілісний опис правового порядку. У цьому сенсі корисним було б відмежовувати термін «правова система» (у широкому філософському сенсі цього терміна, що охоплює те чи інше коло явищ і процесів для вивчення їх взаємодії з іншими соціальними явищами та процесами) від терміна «правовий порядок», що розуміється на кельзенівський лад як ланцюжок правоможностей зі створення й застосування норм права (динамічний порядок) або як ієрархія правових норм щодо одна одної (статичний порядок). І вже інше теоретичне питання утворює проблематика точних понятійних меж цього терміна («правопорядок»), вибір придатної для того чи іншого доктринального зрізу юридичних досліджень теорії правопорядку. У цьому сенсі кельзенівська доктрина не видається, зрозуміло, істиною в останній інстанції, й ніщо не перешкоджає її переосмисленню або заміні на іншу доктрину (див., напр.: [12, с. 211–222; 13, с. 286–301]). В аргументації прихильників системності права завжди присутній цей аспект правового порядку: якась норма чи якесь правило тільки тоді можуть бути розглянуті як правові, якщо вони належать тому чи іншому правового порядку («правовій системі» або «системі права»). Це дійсно так. Питання не в оскарженні цієї аксіоми, а у виборі термінології, яка є придатною й не вводить в оману.

Можна згадати й інший, загальнофілософський, аспект. Сама по собі ідея єдності права не є чимось монолітним й однозначним, як це могло б здатися прихильникам соціологічного об'єктивізму в правознавстві. Як демонструє історія (й сучасність) соціальної та юридичної філософії, теза про єдність права може вказувати на різні, відмінні одна від одної гіпотези. Це може бути гіпотеза логічної єдності всіх правових норм (їх належності до того самого ланцюжка логічних засновків і висновків)¹. Йтися може про епістемологічну єдність мовних конструкцій, об'єднаних під терміном «право» [15], про фактичну єдність

¹ У цьому сенсі нормативні системи (як пропозиції, що мають спільні підвалини й призводять до однакових наслідків) розуміються К. Альчурроном і Є. Булігіним (див. також: [14]).

структури соціального регулювання [16], про аксіологічну єдність ієрархії правових норм [17], про процедурну єдність процесу юридичної аргументації [18], синергетичну єдність правових процесів [19] тощо. Часто-густо правознавці знаходять системність у певних цінностях, принципах, ідеях, які, як передбачається, первісно присутні у праві. Для опису того виміру права, який характеризується «всепроникливою» засадою справедливості, людської гідності або якоїсь іншої цінності, філософи іноді користуються терміном «система». Відповідно до думки таких авторів, як Р. Дворкін, Р. Алексі, Л. Фуллер та ін., незважаючи на уявну розрізненість, неповноту правових настанов, у праві є своєрідна аксіологічна єдність, «моральність права», яка робить із права єдине смислове ціле, «систему» [20–22]. Так, Н. Маккормік розглядав право як систему, цілісність якої задається єдністю принципів, а ця єдність, у свою чергу, є результатом реалізації певних цінностей [23; 24].

Інша складність полягає в тому, що для того, щоб стверджувати про онтологічну єдність права, необхідно припустити можливість окинути поглядом все різноманіття правових явищ (явищ, які зветься або кваліфікуються як правові), подивитися на право «з точки зору Бога», якщо скористатися гіперболою Х. Патнем [25, с. 70]. Усе це дає підстави припустити, що право не обов'язково має поставати в теоретичних міркуваннях як певна єдність: право можна описувати як безліч різнорідних практик, шарів соціальної дійсності, інтелектуальних уявлень тощо. Чи потрібна для пізнання права гіпотеза про їх необхідну єдність? На наш погляд, ні: про право можна розмірковувати як про різнорідне явище, яке належить до меж поняття «право» не за змістовними, а за формальними критеріями. Якщо ж наполягати на змістовній (процесуальній тощо) єдності права, то не можна не помічати при цьому, що перераховані вище гіпотези єдності («системності») можуть заходити у конфлікт одна з одною. Так, ідея епістемологічної єдності може опинитися в суперечності з ідеєю процедурної чи фактичної єдності.

Небезпека «системної» термінології полягає в її потенційному антропоморфізмі, у добре відомому з історії соціальної філософії уподібненні соціуму та організму¹. Таке уподібнення, як ми спробували показати в наших роботах з проблематики системності права, як правило, експліцитно або імпліцитно присутнє на сторінках праць прихильників «системності права». Ці «системні» терміни позначають схильність, звичку мислити право та юридичні явища на кшталт технічних механізмів, математичних, фізичних, біологічних та інших систем². Вони вкорінені в лексикон правників, які говорять про «органи» або «голову» «юридичної особи», часто-густо забуваючи про алегоричність, антропоморфність таких термінів, або міркують про «механізм» або «систему» права, не враховуючи суттєву різницю, що існує між природними і нормативними явищами. Наділення права властивостями воління, мислення, визначення мети («право регулює», «метою права є»...), пояснення будови права за аналогією зі структурою математичних систем, для яких характерна повнота і безпрогальність, біологічних систем, що саморозвиваються та самоструктуруються у про-

¹ Інша небезпека — це техноморфізм, уподібнення правопорядку математичній або фізичній системі. Але такого роду погляди набагато рідше зустрічаються в нашій юриспруденції (напр.: [26; 27]), тому в цій роботі ми утримаємося від їх оцінки, яка вимагає спеціального дослідження.

² На що, зокрема, вказує пристрась «системологів» права до цитування Ф. Варели і У. Матурани для обґрунтування своїх тез.

цесі еволюції, — це ті аспекти, на які правникам слід звертати особливу увагу, уникаючи поверхових аналогій та ідеологічної упередженості¹.

Такий «системний» або органістичний антропоморфізм можна знайти і в межах антропологічного підходу, для якого базовим елементом є людина. Пояснення світу через людину може бути різноманітним: органіцизм, еволюціонізм та інші підходи цілком вписуються у формат антропологічності. Людина є багатогранною, її можна розглядати як біологічну істоту, як *homo sapiens*, як духовну сутність (образ Божий), як соціального агента тощо. У цьому аспекті програма антропологічної юриспруденції здається безмежною. Щоб отримати повне уявлення про людину, потрібно брати до уваги всі аспекти. Це твердження є розумним, але не дає ясності з приводу меж права у перспективі антропологічного підходу: чи повинна кожна грань людської істоти братися до уваги при вивченні права? У соціальному світі, у середовищі проживання людини є безліч факторів, фактів, процесів, які звично виводяться за межі права і зазвичай не враховуються при характеристиці природи права. Для позначення фізичних, фізіологічних, духовних і багатьох інших процесів існують свої терміни, що аналітично (в рамках існуючих наукових конвенцій) виключають застосування до них правових категорій. Можна, звичайно, задаватися питанням про те, чи мають право промені в колайдері відхилитися від фізично заданої траєкторії, чи має право Бог (мислимий антропоморфно) порушувати свої власні закони... Ці питання не позбавлені курйозності, деяким з них у Середньовіччі надавали величезної ваги. Утім, чи наближають вони до пізнання сутності права й чи пояснюють адекватно його дію? Щодо цього є великі сумніви. І системні алегорії, що покликані розвінчати такі сумніви, своєї мети не досягають.

Для опису права і його дії юриспруденція виробила особливий концептуальний апарат, що дозволяє правникам розуміти один одного (є труднощі культурного та цивілізаційного порядків, але для їх вирішення існує компаративістика). Якщо правник бажає залишитися послідовним при описуванні предмета свого дослідження (права), йому слід залишатися в межах цих спеціальних мовних конструкцій, логічних та інтелектуальних схем [29]. Цю ідею з найбільшою яскравістю висловив Г. Кельзен, намагаючись очистити правознавство (але не право!) від сторонніх елементів. Його думку спрощено можна виразити так: у права є багато аспектів, але правники вивчають за допомогою юриспруденції тільки нормативний аспект, для інших аспектів є свої наукові дисципліни (соціологія права, юридична психологія та ін.). Односторонність такого аналізу права викликала багато критики, але інших, більш ясних, критеріїв розмежування предметів науки про право та інших наук поки не запропоновано. Г. Л. А. Харт, Дж. Раз та інші позитивісти після Г. Кельзена намагалися пом'якшити запропоновану ним жорстку схему, але послідовності в межах позитивізму («м'якого», «інклюзивного») це не додало. Одну з найбільш послідовних альтернатив проекту відмежування науки про право від інших наук було запропоновано в межах правового реалізму. Віра в зобов'язувальну силу норм є лише фантазмом, за висловом Л. Петражицького, атавізмом магії (А. Гегерстрем), а закони — лише знаками, за якими можна гадати про те, що є правом (К. Льюелін). Єдине емпірично верифіковане й, отже, науково цінне знання у сфері юриспруденції —

¹ Наприклад, А. Печеник прямо стверджував, що основною метою правників, які розробляють юридичну догматику, має стати затвердження й обґрунтування єдності правової системи [28].

прогноз майбутньої поведінки суддів або інших суб'єктів права. Для отримання такого знання слід відмовитися від вивчення права в термінах самої юриспруденції (відмовитися від «трансцендентального нонсенсу», за висловом Ф. Когена), оскільки це веде до циркулярності, й вивчати право у термінах соціальних та інших наук, які дозволяють розкрити сутність права та його дії з точки зору людини й умов її життя. У цьому сенсі пояснимо інтерес американських реалістів до етнології, а їх послідовників (критичні правові дослідження, феміністська або расова юриспруденція тощо) — до вивчення взаємозв'язку реальних правових практик і соціального (гендерного, класового, расового та ін.) становища суб'єктів. Утім цей реалізм призводить до руйнування сформованої (принаймні у країнах романо-германського права) догматики та методології правопізнання, не приносячи при цьому значущих наукових дивідендів [30].

Усі ці напрями теоретичної юриспруденції (реалізм, юснатуралізм, соціоантропологізм та ін.) несуть певні концептуальні ризики. Це вірно й щодо нормативізму (юридичного позитивізму у вузькому сенсі). Цього ми й не думали заперечувати: обмеженість перспектив нормативістської юриспруденції, дійсно, виключає її застосовність до обговорення ефективності дії права, взаємодії дії права та інших регуляторів та багатьох інших питань соціальної філософії або філософії права. Це пояснюється методологічним замиканням права у циркулярну самореферентну схему, з перетворенням (більшою або меншою мірою) науки про право в юриспруденцію понять. Утім це, як уявляється, все ж краще, ніж розчинення права у реаліях повсякденного життя, де правознавцеві слід вивчати величезний масив фактів, що впливають на правову поведінку, щоб пояснити дію права. У цьому сенсі відомий приклад Дж. Френка з поясненням рішення судді через якість сніданку, який він з'їв перед судовим засіданням, може продемонструвати методологічну небезпеку «антропологічного виміру права». Є резони відхрещуватися від позитивізму (в сенсі або етатизму Дж. Остіна, або нормативізму Г. Кельзена, або однієї з версій «м'якого» позитивізму) через його нездатність досліджувати всі фактори, що впливають на формування й застосування права у суспільстві. Проте для подолання горезвісної вузькості позитивізму потрібні тверді методологічні основи, у розробці яких сучасна філософія права поки не досягла успіху. У новітній історії юриспруденції доказом неготовності правознавства перейти від позитивістської методології до чогось більш витонченого служать саме такі ідеї, як системність права, де — за браком адекватних експлікативних схем — дія й структура права пояснюються за аналогією з біологічними або математичними системами.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Антонов М. В. О системе и отраслях законодательства / М. В. Антонов // Право и экономика. — 2011. — № 3. — С. 53–58.
2. Антонов М. В. Система права и система законодательства: проблемы разграничения / М. В. Антонов // Правовая система общества: проблемы теории и практики : тр. междунар. науч.-практ. конф. — СПб., 2011. — С. 303–306.
3. Антонов М. В. Систематизация права: в поисках эффективности / М. В. Антонов // Классическая и постклассическая методология развития юридической науки / под ред. О. Л. Савенок и др. — Минск : Акад. МВД, 2013. — С. 64–76.
4. Поляков А. В. Языковые игры в юриспруденции / А. В. Поляков // Изв. ВУЗов. Правоведение. — 2014. — № 1. — С. 6–11.

5. Антонов М. В. О системности права и «системных» понятиях в правоведении / М. В. Антонов // Изв. ВУЗов. Правоведение. — 2014. — № 1. — С. 24–42.
6. Честнов И. Л. Постклассическая теория права / И. Л. Честнов. — СПб. : Алеф-Пресс, 2012. — 650 с.
7. Павлов В. И. Энергично-правовой дискурс как постклассическая антропология права. К началам деконструкции классической модели юридической ответственности / В. И. Павлов // Изв. ВУЗов. Правоведение. — 2012. — № 2. — С. 14–39.
8. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. — М. : Медиум, 1995. — 323 с.
9. Антонов М. В. Об интегральной юриспруденции и энциклопедии правоведения / М. В. Антонов // Энциклопедия правоведения или интегральная юриспруденция? Проблемы изучения и преподавания / отв. ред. В. Г. Графский. — М. : НОРМА, 2013. — С. 88–98.
10. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и фак. / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. — М. : Изд. гр. НОРМА — ИНФРА-М, 1998. — 523 с.
11. Raz J. The Identity of Legal Systems / J. Raz // The Authority of Law: Essays on Law and Morality. — Oxford : Clarendon Press, 1979. — P. 79–102.
12. Альчуррон К. Э. О понятии правового порядка / К. Э. Альчуррон, Е. В. Булыгин // «Нормативные системы» и другие работы по философии права и логике норм. — СПб. : УИК, 2013. — 380 с. — С. 211–222.
13. Булыгин Е. В. Право и время / Е. В. Булыгин // Там само. — С. 286–301.
14. Beltrán J. F. The Logic of Legal Requirements. Essays on Defeasibility / J. F. Beltrán, G. V. Ratti (eds.). — Oxford : Oxford University Press, 2012. — 434 p.
15. Teubner G. How the law thinks: toward a constructivist epistemology of law / G. Teubner // Law and Society Review. — 1989. — № 23(5). — P. 727–758.
16. Bourdieu P. The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field / P. Bourdieu // Hastings Law Journal. — 1986. — № 38. — P. 814–853.
17. Furton E. J. Restoring the Hierarchy of Values to Thomistic Natural Law / E. J. Furton // American Journal of Jurisprudence. — 1994. — № 39. — P. 373–395.
18. Stone J. Legal System and Lawyers' Reasoning / J. Stone. — London : Stevens & Sons Ltd, 1965. — 459 p.
19. Павлов В. И. Методологические основания антропологической концепции права / В. И. Павлов // Право Украины. — 2014. — № 1. — С. 166–181.
20. Дворкин Р. Серьезный взгляд на права : пер. з англ. / Р. Дворкин. — К. : Основы, 2000. — 520 с.
21. Фуллер Л. Л. Мораль права : пер. з англ. / Л. Л. Фуллер. — К. : Сфера, 1999. — 232 с.
22. Алекси Р. Понятие и действительность права (ответ юридическому позитивизму) : пер. с нем. / Р. Алекси. — М. : Инфотропик Медиа, 2011. — 192 с.
23. MacCormick N. Coherence in Legal Justification / N. MacCormick ; A. Peczenik et al. (eds.) // Theory of Legal Science. — Dordrecht : D. Reidel Publishing, 1984.
24. Raz J. The Relevance of Coherence / J. Raz // Ethics in Public Domain. — Oxford : Clarendon Press, 1994.
25. Патнем Х. Разум, истина и история / Х. Патнем. — М. : Праксис, 2002. — 296 с.
26. Лобовиков В. О. Математическая логика естественного права и политической экономики: математическая философия экономики и права / В. О. Лобовиков. — Екатеринбург : УрО РАН, 2005. — 657 с.
27. Лобовиков В. О. Математическая этика, метафизика и естественное право: алгебра метафизики как алгебра формальной аксиологии / В. О. Лобовиков. — Екатеринбург : УрО РАН, 2007. — 408 с.

28. Peczenik A. Law, Morality, Coherence and Truth / A. Peczenik // Ratio Juris. — 1994. — № 7. — P. 146–176.
29. Bulygin E. On Legal Interpretation / E. Bulygin // R. Alexy, R. Dreier (eds.) // Legal System and Practical Reason. — Stuttgart : Fr. Steiner Verlag, 1993. — P. 11–22.
30. Антонов М. В. Нужна ли юристам теория права? / М. В. Антонов // Коммуникативная теория права и современные проблемы юриспруденции / под общ. ред. М. В. Антонова, И. Л. Честнова. — Т. 2: Актуальные проблемы философии права и юридической науки в связи с коммуникативной теорией права. — СПб. : Алеф-Пресс, 2014. — С. 306–320.

Антонов М. В. До питання про «системний» характер права

Анотація. У роботі досліджується питання про системні якості, які приписуються праву. Автор виступає проти поверхових аналогій між «системами» у соціальному, біологічному та технічному сенсах, вказує на труднощі застосування теорії систем для опису і характеристики позитивного права. Розглядаються деякі аргументи на захист тези про системність права, та наводиться критика таких аргументів.

Ключові слова: раціональність, системність права, правопорядок, єдність права, механізм правового регулювання, правова система, нормативність права.

Антонов М. В. К вопросу о «системном» характере права

Аннотация. В работе исследуется вопрос о системных качествах, которые приписываются праву. Автор выступает против поверхностных аналогий между «системами» в социальном, биологическом и в техническом смыслах, указывает на трудности применения теории систем для описания и характеристики позитивного права. Рассматриваются некоторые аргументы в защиту тезиса о системности права, и приводится критика таких аргументов.

Ключевые слова: рациональность, системность права, правопорядок, единство права, механизм правового регулирования, правовая система, нормативность права.

Antonov M. Revisiting the «Systemicity» of Law

Summary. The paper deals with the issue of systemic properties attributed to law. The author criticizes the superfluous analogies between ‘systems’ in social, biological and technical senses, and points out the difficulties of application of the system theory for description and explanation of the positive law. Some arguments in favor of the thesis about systemicity of law are also considered, as well as the criticism of them.

Key words: rationality, systemicity of law, legal order, unity of law, mechanism of legal regulation, legal system, normativity of law.